

Omówienie nadesłanych książek

LITURGIKA

Ks. Piotr TOWAREK, *Egzorcyzm. Historia, liturgia, teologia*, Studio Poligrafii Komputerowej „SQL” s.c., Olsztyn 2008, ss. 331.

Po Soborze Watykańskim II refleksja nad Bożym objawieniem oscyluje wokół tzw. „teologii bliższej życiu”. Chodzi w niej przede wszystkim o ukazanie i podkreślenie egzystencjalnego znaczenia Bożego samoudzielania się człowiekowi, który odpowiada na nie aktem wiary, a tym samym włącza się w niezwykle bogaty i fascynujący nurt historii zbawienia. Tak rozumiana odnowiona teologia posoborowa pomaga chrześcijaninowi kształtować swoje życie; być aktywnym uczestnikiem chrystoformizacji człowieka i świata. Książka ks. Piotra Towarka zatytułowana *Egzorcyzm. Historia, liturgia, teologia* doskonale wpisuje się w paradygmat posoborowej „teologii bliższej życiu”, dotyka bowiem jednego z najgłębszych problemów ludzkiej egzystencji — walki z osobowym złem i jego skutkami. Jak słusznie podkreśla autor w wielu miejscach swej dysertacji, najsensowniejszą odpowiedzią chrześcijanina na zło jest zawsze Osoba Jezusa Chrystusa — jedynego Zbawiciela

---

⁶ Wykonawcy zagraniczni przybywali z Białorusi, Łotwy, Ukrainy, Rosji i Szwecji.

człowieka. To On, dla naszego zbawienia, stał się Wielkim Egzorcyzmem Ojca, ponieważ ostatecznie zwyciężył grzech, cierpienie, śmierć i szatana.

Kim jest autor recenzowanej monografii? Ks. Piotr Towarek, urodzony w 1972 r. w Pasłęku, jest młodym teologiem, liturgistą i muzykologiem, absolwentem Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Elbląskiej (1997) i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (2006). Wykłada muzykę kościelną w elbląskim seminarium duchownym i liturgikę w Misyjnym Seminarium Duchownym Księży Werbistów w Pieniężnie. Jest delegatem Biskupa Elbląskiego ds. organistów i muzyki kościelnej, założycielem i dyrektorem Elbląskiej Szkoły Kantorów. W 2008 r. zorganizował I Diecezjalny Kongres Muzyki Kościelnej w Elblągu. Opublikował kilkanaście artykułów naukowych i popularnonaukowych.

Zasadniczy trzon omawianej publikacji ks. Towarka stanowią cztery obszerne rozdziały, klarownie podzielone następnie na podrozdziały, paragrafy i punkty. Oprócz tego pozycja zawiera przedmowę autorstwa ks. prof. Zbigniewa Wita, wstęp i zakończenie, a także wykaz skrótów. Nieocenioną pomocą dla czytelnika stanowi umieszczona na końcu bogata bibliografia, skorowidz geograficzny oraz skorowidz nazw i nazwisk.

Ze wstępu do omawianej monografii dowiadujemy się, iż jest ona zmienioną — i zapewne poprawioną, choć o tym autor nie wspomina — wersją rozprawy doktorskiej obronionej 26 czerwca 2006 r. na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, której promotorem był ks. prof. dr hab. Zbigniew Wit — kierownik Katedry Historii Liturgii. Rzeczywiście, uważny czytelnik książki ks. Towarka od pierwszego jej rozdziału zostaje rzucony na głębokie wody teologii, aby wraz z autorem odbyć fascynującą podróż poprzez historię egzorcyzmu, jego liturgię, aż do współczesnej hermeneutyki teologicznej tego obrzędu.

Nie ma co ukrywać, iż wędrówka po zaproponowanych przez autora rozdziałach nie jest jednorodna i równie pociągająca. I tak rozdział pierwszy, *Geneza i rozwój liturgii egzorcyzmu*, stanowi bez wątpienia najtrudniejszą i najcięższą gatunkowo treść. Powierzchnowego czytelnika szybko znudzi i nie zachęci do dalszej lektury. Jest jednak konieczna, stanowi bowiem fundament całego projektu naukowego ks. Towarka i jest w niego właściwie wkomponowana. Dla poznania współczesnej liturgii i teologii egzorcyzmu autor przebadał rozwój tej problematyki, sięgając do apokryfów biblijnych, tekstów qumrańskich, rabinackich, pism wczesnochrześcijańskich, dokumentów soborów i synodów, sakramentarzy i rytuałów. Ogólna analityczno-syntetyczna metoda pracy zastosowana przez autora, obejmująca metody cząstkowe analizy źródeł, historyczno-opisową i historyczno-porównawczą, znajduje swoją najlepszą egzemplifikację właśnie w pierwszym rozdziale jego książki. Zgromadzony i opracowany naukowo materiał źródłowy pierwszego rozdziału jest imponujący i może być wykorzystany do innych studiów z zakresu historii i teologii liturgii.

Rozdział drugi omawianej monografii, zatytułowany *Liturgia egzorcyzmów chrzcielnych po Soborze Watykańskim II*, oraz trzeci — *Liturgia egzorcyzmów w Rytuale Rzymskim z 1999 roku*, traktuje o współczesnej liturgii egzorcyzmów. Ks. Towarek analizuje najpierw obowiązujące obecnie księgi liturgiczne: *Ordo Baptismi parvulorum* z 1969 r. oraz *Ordo initiationis christianae adultorum* z 1972 r., aby następnie przejść do serca swej pracy w postaci dogłębnej refleksji naukowej nad nowym rytuałem *De exorcismis et supplicationibus quibusdam* z 1999 r. Omawia zawarte w nim *Obrzędy egzorcyzmu większego (Ritus exorcismus maioris)* oraz *Błaganie i egzorcyzm w szczególnych okolicznościach życia Kościoła (Supplicatio et exorcismus qui adhiberi potest in peculiaribus adiunctis Ecclesiae)*.

Jak słusznie zauważa autor rozprawy, przedłożony w nowym rytuale model liturgii uroczystego egzorcyzmu nawiązuje do edycji trydenckiej z 1614 r. Zasadniczą zmianą jest możliwość dokonywania zaproponowanych adaptacji, których nie znał rytuał trydencki. Bogaty wybór tekstów *ad libitum* świadczy o naurcie dostosowawczym liturgii w kierunku różnorodnych potrzeb współczesnego człowieka (s. 180). Zdaniem ks. Towarka, „odnowiona księga podkreśla walor apotropaiczny symbolicznych gestów i znaków, które nie tylko wprowadzają do formuł egzorcyzmu, ale stanowią także swoistą aktualizację misterium Chrystusa” (s. 181). Autor monografii wyjaśnia, iż dwie pierwsze formuły egzorcyzmujące deprekatywne (błagalne) czerpią ze źródła trydenckiego, natomiast trzecia jest inspirowana tradycją wschodnią (s. 171–174). Podobnie trzy formuły imperatywne (rozkazujące) nie są genetycznie jednorodne. Pierwsza jest całkowicie nowa, a druga i trzecia wyraźnie nawiązują do poprzedniej tradycji liturgicznej (s. 174–178). Z całej liturgii egzorcyzmu większego — na którą składają się: obrzędy wstępne (pozdrowienie, błogosławieństwo wody i soli, pokropienie, litania błagalna), liturgia słowa Bożego (recytacja psalmów, proklamacja Ewangelii), ryt egzorcyzmu (nałożenie rąk, symbol wiary albo odnowienie przyrzeczeń chrzcielnych, Modlitwa Pańska, znak Krzyża, *Exsufflatio*, formuły egzorcyzmu) i obrzędy zakończenia — ks. Towarek słusznie wydobywa i podkreśla wymiar anamnetyczny misterium zbawczego Chrystusa i ściśle z nim związany wymiar epikletyczny: zstąpienie Ducha Świętego w miejsce wypędzonego szatana.

Omawianie „egzorcyzmu w szczególnych okolicznościach życia Kościoła” autor monografii rozpoczyna od katechizmowego przypomnienia, które następnie znalazło się we wstępie do nowego rytuału oraz we wprowadzeniu teologiczno-pastoralnym, że szkodliwe i wrogie działanie złych duchów rozciąga się nie tylko na osoby, lecz również na przedmioty i miejsca, a ponadto może ujawniać się jako sprzeciw wobec Kościoła, który kontynuuje misję samego Chrystusa jako Jego sakrament — znak i narzędzie zbawienia (s. 182). Właśnie w takich wypadkach rytuał proponuje pewien model liturgii „na sposób egzorcyzmu”, której celebrazem jest prezbiter za zgodą biskupa diecezjalnego. Ks. Towarek konkluduje, iż przeniknął

on do nowego rytuału ze źródła trydenckiego, „jednak nadano mu kształt i wartość celebracji słowa Bożego, do której dostosowano dawne elementy «małego egzorcyzmu» Leona XIII” (s. 188).

Ostatni rozdział książki elbląskiego liturgisty może stać się dla każdego teologa prawdziwą ucztą intelektualną. Autor w sposób kompetentny, wykazując się ogromną wiedzą teologiczną, z wielką erudycją przedstawił w nim paschalny, chrystocentryczny, pneumatagogiczny, eklezjalny i eschatyczny wymiar egzorcyzmów. Całość zamknął wnioskami pastoralnymi, które ukazują aktualność podejmowanej w monografii problematyki w kontekście współczesnej praktyki Kościoła.

Ks. Towarek podkreśla, że egzorcyzm jest wielką manifestacją Boga jako Stwórcy i Ojca wszelkiego dobra. Tym samym demaskuje on naturę szatana, który jest sprawcą wszelkiego zła. W liturgii egzorcyzmu ujawnia się tajemnica Paschy Chrystusa, włączająca człowieka opętanego w nurt zbawienia i przez to stająca się jego własną paschą. Egzorcyzm — dzieło samego Chrystusa — wskazuje na Jego Osobę jako prawdziwego Boga i prawdziwego człowieka, jedyne Pośrednika i Zbawiciela. Zdaniem autora dysertacji, egzorcyzm jest „anamnetyczną kontynuacją tego, co uczynił Syn Boży i objawieniem Jego czynu zbawczego” (s. 220), a także „rodzajem autoapologii Chrystusa, który wciąż jako boski Legat sam zwiastuje, przypomina i uzasadnia światu prawdę o swoim kapłaństwie i misterium paschalnym, celebrowanym do końca czasów” (s. 221). Dostrzeżenie przez ks. Towarkę egzorcyzmu w funkcji autoapologii Jezusa Chrystusa wydaje się bardzo cenne i powinno doczekać się osobnej rozprawy naukowej.

W omawianej monografii niezwykle wartościowe są także ukazane pneumatagogiczne odniesienia teologii egzorcyzmów. Autor niezwykle trafnie ujmuje pneumatologiczne faktory omawianego obrzędu. Liturgia egzorcyzmu pokazuje dynamikę działania Ducha Świętego poprzez teksty, czynności, symbole i znaki. Egzorcyzm jest wielką epiklezą. Warto w tym miejscu zacytować ks. Towarkę: „Prawdziwym i właściwym tonem egzorcyzmu jest nie tyle *exorciso te*, ale raczej *invoco te, Spiritus Sanctus*” (s. 230). Autor monografii podkreśla, że egzorcyzm jako obrzęd liturgiczny jest czynnością Chrystusa oraz Kościoła, który kontynuuje Jego zbawcze dzieło. Dokonuje się zawsze we wspólnocie Kościoła i przez jej posługę, ponieważ otrzymał on od Zbawiciela władzę wyrzucania demonów. W ten sposób egzorcyzm staje się również znakiem czasów ostatecznych. Świadczy o fakcie przybliżenia się Królestwa Bożego i jego permanentnej realizacji w Kościele.

Ks. Paweł Rabczyński

Ks. bp Wacław Świerzawski jest bez wątpienia jedną z postaci ogromnie zasłużonych dla zrozumienia liturgii w życiu Kościoła i chrześcijanina w duchu Soboru Watykańskiego II w Polsce. Jako organizator i długoletni dyrektor Instytutu Liturgicznego przy Wydziale Teologicznym Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, a potem przewodniczący Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, włożył wiele wysiłku, by ukazywać liturgię jako centrum życia Kościoła i miejsce spotkania z Bogiem żywym. Autorka omawianej publikacji, opierając się na twórczości bpa Wacława Świerzawskiego, próbuje przedstawić zagadnienia odnowy życia chrześcijańskiego w ścisłej łączności z odnową liturgii i jej znaczenie w życiu chrześcijanina. Ukazuje to w poszczególnych częściach poświęconych kolejno: liturgii jako uwielbieniu Boga i uświęceniu człowieka, sakramentom chrztu i bierzmowania, Eucharystii jako centrum dynamiki życia chrześcijańskiego, sakramentom uzdrowienia i służby w Kościele, pedagogicznej roli roku liturgicznego oraz znaczeniu formacji liturgicznej chrześcijanina. W bibliografii umieszczono m.in. całość publikowanych prac bpa Wacława Świerzawskiego.

KUKOWKA Krystian, PALIŃSKI Jerzy (opr.), *Mszał wakacyjny z czytaniem*, wstęp abp Damian Zimoń, Katowice: Księg. św. Jacka 2007, 512 s., ISBN 978-83-7030-492-8.

Okres wakacyjny sprzyja wyjazdom na pielgrzymki czy urlopy, podczas których kapłani pragną sprawować Eucharystię i to właśnie w tym celu wydany został Mszał wakacyjny. Łączy on w sobie dwie księgi liturgiczne, niezbędne dla Mszy św. — mszał i lekcjonarz. Zawiera formularze mszalne i czytania od 12 do 25 tygodnia zwykłego; ponadto uwzględniono w nim uroczystości i święta przypadające w tym czasie. Sugeruje się jednak, by we wspomnienia świętych posługiwać się formularzami mszalnymi z tekstów wspólnych o świętych. Na końcu umieszczono również teksty obrzędów Mszy św. w językach łacińskim, niemieckim, angielskim i francuskim.

MIGUT Bogusław, *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*, Lublin: Wydaw. KUL 2007, 419 s., ISBN 978-83-7363-457-2.

Tzw. „szkoła rzymska”, której twórcami byli m.in. Achilles Maria Triacca SDB, Cipriano Vagaggini OSBCam oraz Salvatore Marsili OSB, odegrała znaczącą rolę w kształtowaniu współczesnej teologii liturgicznej, podkreślającej ścisłą więź pomiędzy zbawczym misterium Chrystusa i jego aktualizacją w liturgii. Historyczne spojrzenie na tę problematykę w pierwszej części pracy poświadcza dostrzeżenie tej współzależności począwszy od czasów patrystycznych aż po chwilę obecną. Specyfiką opisywanej teologii liturgicznej jest to, że czyni ona z liturgii ontologiczny warunek teologii i nie poprzestaje jedynie na zewnętrznym opisywaniu zjawisk. Dzięki temu tak uprawiana teologia pozwala głębiej wnikać w znawcze misterium Chrystusa i w pełnię chrześcijańskiego życia w sprawowaniu liturgii.

Głównym celem tak rozumianej liturgii jest służyć Objawieniu, Tradycji oraz odnowie liturgicznej. Niniejsza publikacja ma na celu ukazanie, że „szkoła rzymska” ze swoimi metodami badawczymi może stanowić cenną inspirację również dla współczesnej teologii. Porządkuje ona dyscypliny teologiczne zajmujące się życiem chrześcijańskim i posłannictwem Kościoła, stawiając je w nowej relacji do liturgii.

MINCZEW Georgi (red.), *Nowe tablice czyli O cerkwi, liturgii, nabożeństwach i utensyliach cerkiewnych. Wybór* (Mysterion), tł. Ivan Petrov, Kraków: Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego 2007, 287 [1] s., ISBN 978-83-233-2394-5.

Tablice to bizantyjski komentarz do Liturgii św. i innych nabożeństw, a także do Ojców Kościoła. Autorem Nowych Tablic jest arcybiskup Niżnego Nowogrodu Benjamin (1739–1811). Jego dzieło stanowi systematyczny i jednocześnie popularny przegląd rytuału prawosławnego w ostatnim okresie jego rozwoju, ponieważ od czasów abpa Beniamina liturgia prawosławna niemal nie uległa zmianom. Tablice składają się z dwóch części: w pierwszej omówione zostają najważniejsze elementy wystroju i wyposażenia cerkwi, druga natomiast mówi o nabożeństwach zawartych w służebniku kapłańskim, czyli księdze liturgicznej zawierającej formularze nieszporów, komplety, czuwania o północy, jutrzni i trzech Liturgii Świętych. Cennym uzupełnieniem dzieła jest opracowany przez redaktora słownik podstawowych terminów liturgicznych i architektonicznych.

MÜLLER Gerhard Ludwig bp, *Msza Święta. Źródło chrześcijańskiego życia*, tł. Sławomir Śledziwski Lublin: „Gaudium” 2007, 214 s., ISBN 978-83-89659-84-2.

Gerhard Müller — biskup Ratzbony i profesor teologii dogmatycznej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Monachijskiego — jest autorem dzieła objaśniającego mistagogicznie poszczególne części Mszy św. Rozpoczyna od wprowadzenia stanowiącego ukazanie Eucharystii jako spotkania z Jezusem Chrystusem. Następnie w kolejnych czterech częściach omawia elementy obrzędów wstępnych. liturgii słowa, liturgii eucharystycznej oraz obrzędów zakończenia. W dołączonym suplementie umieścił cały szereg współczesnych kwestii teologicznych związanych z Eucharystią, m.in. o znaczeniu Soboru Watykańskiego II, zdolność do recepcji liturgii współczesnego człowieka czy spojrzenie z perspektywy ekumenicznej na Eucharystię.

MYCIELSKI Ludwik OSB, MAŁYS Konrad OSB (red.), *Monastyczny psalterz chórowy*, słowo wstępne Bernard Sawicki OSB, Kraków: „Tyniec” 2007, 113 s., ISBN 978-83-7354-169-6.

Praktyka codziennej wspólnotowej modlitwy jest jedną z najważniejszych zasad życia wspólnotowego według Reguły św. Benedykta. Zakony benedyktyńskie w Polsce już od 25 lat korzystają z swojej specyficznej polskojęzycznej monas-

tycznej *Liturgii godzin*, w której psalmy rozłożone są w cyklu dwutygodniowym w odróżnieniu od popularnego układu czterotygodniowego oficjum dnia. Omawiany modlitewnik jest nową redakcją tej właśnie monastycznej *Liturgii godzin*, oczyszczoną z dostrzeżonych niedoskonałości i dostosowaną, nawet dzięki wielkości czcionki, do odmawiania chórowego. Jednotomową księgą można posługiwać się przez cały rok liturgiczny, choć wymaga ona uzupełnienia innymi jeszcze księgami: lekcjonarzem i antyfonarzem, które domagają się jeszcze udoskonalenia.

Psalterz tyniecki. Psalmi i pieśni, poetyckie oprac. psalmów Marek Skwarnicki, oprac. pieśni Placyd Galiński OSB, Kraków: „Tyniec” 2007, 420 s., il., bibliogr., ISBN 978-83-7354-176-4.

Omawiany Psalterz w swoim założeniu jest modlitewnikiem, mającym służyć pomocą wiernym w znalezieniu właściwych słów modlitwy przy różnych okazjach, którego teksty zaczerpnięte zostały z Pisma Świętego. Zawiera teksty psalmów w opracowaniu poetyckim Marka Skwarnickiego oraz pieśni biblijnych w opracowaniu o. Placyda Galińskiego OSB. Na końcu modlitewnika umieszczono indeksy psalmów i pieśni z podziałem według rodzajów i charakteru. Wspólnotowe odmawianie modlitw mają ułatwiać umieszczone w ich tekstach znaki podziału wierszy przy recytacji.

ZAKON RYCERSKI GROBU BOŻEGO W JEROZOLIMIE — ZWIERZCHNICTWO W POLSCE, *Obrzędy czuwania. Msza Święta z obrzędami inwestytury duchownych, kawalerów i dam*, Katowice: Księg. św. Jacka 2007, 35 [1] s., ISBN 978-83-7030-576-5.

Zakon Rycerski Grobu Bożego w Jerozolimie nawiązuje do ponad 900-letniej tradycji bożogrobców. Obecnie bożogrobców można spotkać w ponad 40 krajach świata. Współczesne cele zakonu są ukierunkowane na wspieranie dzieł katolickich w Ziemi Świętej, ponadto członkowie zakonu szerzą kult męki i zmartwychwstania Chrystusa oraz są obrońcami pustego Bożego Grobu. W marcu 1996 r. odbyła się w Warszawie pierwsza polska uroczystość inwestytury, czyli przyjęcia do zakonu osób duchownych, kawalerów i dam. Prezentowana publikacja stanowi liturgiczny obrzęd inwestytury, jaki odbył się 22–23 czerwca 2007 r. w Krakowie Podgórze. Rozpoczyna się on od czuwania, które stanowi bezpośrednie przygotowanie duchowe do inwestytury. Sam obrzęd przyjęcia następuje podczas Mszy św., której liturgia stanowi trzon publikacji.

MUZYKA

Ks. Maciej SZCZEPANKIEWICZ, *Cantate Domino. Szkice o kulturze muzycznej Kościoła*, wyd. Salezjańska Szkoła Organowa im. Kardynała Augustyna Hlonda w Szczecinie, Szczecin 2005, ss. 191.

Dopiero w ostatnim czasie trafiła do moich rąk książka ks. Macieja Szczepankiewicza poświęcona kulturze muzycznej Kościoła. Ponieważ autor podejmuje w niej

problemy niezwykle aktualne i ważne dla wszystkich, którym troska o należyłą oprawę liturgii leży na sercu, warto poświęcić temu opracowaniu trochę uwagi.

Przede wszystkim należy podkreślić, że ks. Maciej Szczepankiewicz jako mało kto był szczególnie predestynowany do napisania tego typu opracowania. Z muzyką organową, jak stwierdza w jednym z wywiadów (udzielonych B. Nowakowi), zetknął się już jako małe dziecko, kiedy dane mu było słuchać śpiewów gregoriańskich w kościele ojców salezjanów w swym rodzinnym Łądzie nad Wartą. Jeszcze jako licealista zastępował organistę w kościele parafialnym, a po maturze w 1971 r. — niemal naturalną kolejną rzeczą — wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie. Po studiach filozoficzno-teologicznych, w 1979 r. podjął naukę w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej w Łodzi na Wydziale Wychowania Muzycznego, studiował też w Akademii Muzycznej w Poznaniu, w klasie organów prof. R. Sroczyńskiego na Wydziale Instrumentalnym. W latach 1992–1993 przebywał na rocznym pobycie stypendialnym na Uniwersytecie Salezjańskim w Rzymie, gdzie między innymi uczył się na wykłady w Papieskiej Akademii Świętej Cecylii. Efektem tego stypendium była rozprawa doktorska, obroniona na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie poświęcona *Upodobaniom muzycznym młodzieży i jej oczekiwaniom wobec muzyki liturgicznej*. Przez wiele lat był wykładowcą muzyki w Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie, od 1995 r. został dyrektorem salezjańskiego liceum ogólnokształcącego z klasą muzyczną w Szczecinie. W następnych latach organizator, a od 2003 r. dyrektor Salezjańskiej Szkoły Organowej w tym mieście. Nawiązywała ona do tradycji świetnej salezjańskiej szkoły organowej zorganizowanej w Przemyślu w 1916 r. przez ks. Antoniego Chłondowskiego — znakomitego muzyka kościelnego, brata Prymasa Polski ks. Augusta Hłonda.

Ks. Maciej Szczepankiewicz do tej pory nagrał trzy płyty z muzyką organową, jest także autorem kilku zeszytów zawierających akompaniamenty organowe do pieśni kościelnych. W 2001 r. powołany został przez Ministerstwo Kultury na rzeczoznawcę organów zabytkowych.

Omawiana tu książka jest już drugą pracą ks. Szczepankiewicza dotyczącą przygotowania organistów do współdziałania w Mszy św. Wcześniej, bo w 1999 r. ukazała się wydana przez Wydawnictwo Akademii Muzycznej w Poznaniu książka jego autorstwa zatytułowana *Organista liturgiczny* (wznowiona w 2003 r.). Spotkała się ona z bardzo dobrymi, żeby nie powiedzieć, entuzjastycznymi recenzjami ze strony znawców tej problematyki. O ile ta wcześniejsza publikacja była przeznaczona przede wszystkim dla studentów specjalizujących się w muzyce kościelnej oraz dla parafialnych organistów, o tyle prezentowana tu monografia ma charakter szerszej, pogłębionej refleksji na temat kultury muzycznej Kościoła, z naciskiem na ukazanie współczesnych tendencji w muzyce kościelnej.

Praca składa się, prócz *Wstępu* i *Zakończenia* (*notabene* nie wykazanego w spisie treści), z pięciu rozdziałów. Pierwszy stanowi krótkie wprowadzenie na temat

teologii muzyki. Autor stara się w nim, na podstawie wybranych fragmentów Starożytności i Nowego Testamentu, pism Ojców Kościoła (tu zwłaszcza św. Augustyn i św. Tomasz z Akwinu) oraz dekretów soborowych ukazać, czym jest muzyka sakralna oraz jaki powinien być jej związek z liturgią w świetle aktów normatywnych.

Drugi rozdział ma charakter historyczny. Dotyczy on rozwoju form muzycznych na przestrzeni wieków, w tym zwłaszcza muzyki kościelnej. Oczywiście, ze względu na rozmiary publikacji, ma on charakter wybiórczy, jest to bowiem temat na wiele osobnych dysertacji. Mimo tej skrótości — jest to rozdział potrzebny, nie sposób bowiem mówić o kulturze muzycznej Kościoła bez uwzględnienia etapów rozwoju muzyki kościelnej.

Kolejny rozdział przedstawia socjopsychologiczne aspekty kultury muzycznej Kościoła. Autor wychodzi tu od definicji tak szerokiego pojęcia, jakim jest kultura, poprzez ukazanie różnych jej typów — kultury elitarnej, kultury masowej, kultury symbolicznej, na kulturze muzycznej kończąc. Stara się także ukazać, jakie czynniki mają wpływ na kulturalny rozwój człowieka. Podkreśla tu zwłaszcza wpływ muzyki na przeżycia i postawy ludzi, w jaki sposób „kształtuje ona ich wyobraźnię, wrażliwość, wolę, koncentrację uwagi, dyscyplinę wewnętrzną” (s. 81).

Najobszerniejszą część pracy stanowi rozdział czwarty, w którym ks. Szczepankiewicz przedstawia poglądy polskiej inteligencji na temat kultury muzycznej Kościoła. Warto tu zatrzymać się dłużej nad tym rozdziałem, bowiem stanowi on z pewnością najciekawszą część omawianej rozprawy. Uczestnikami sondażu były osoby, reprezentujące szeroki krąg zawodów polskiej inteligencji. Celowo zostali z niego wykluczeni ludzie profesjonalnie zajmujący się muzyką, Autorowi chodziło bowiem o to, aby określić, co kryje się pod pozornie bardzo zrozumiałym terminem „kultura muzyczna Kościoła”. Były to osoby „różnej płci, różnego wieku, miejsca zamieszkania, formalnych i nieformalnych związków z Kościołem, a także, co należy szczególnie zaakcentować, posiadały zróżnicowaną wiedzę na temat muzyki” (s. 88). Wszyscy otrzymali jedno pytanie: „Co rozumiesz pod wyrażeniem kultura muzyczna Kościoła?” Przedstawione w książce odpowiedzi (w sumie 43 głosy) mają bardzo różnorodny charakter — od bardzo obszernych, wskazujących na dużą znajomość problemu, do niezwykle lakonicznych, powierzchownych, wręcz zdawkowych. Mimo to autorowi udało się na ich podstawie wyciągnąć szereg wniosków natury ogólnej. Do najważniejszych z nich należą:

- 1) stwierdzenie, że „pojęcie kultury muzycznej Kościoła nie doczekało się dotąd spójnej, jednoznacznej definicji” (s. 149);
- 2) „kultura muzyczna rozpatrywana jest w kontekście ogólnego pojęcia kultury i tak też postrzegana jest w Kościele” (s. 151);
- 3) kultura ta „definiowana jest jako duchowy i materialny dorobek przekazywany z pokolenia na pokolenie właśnie dzięki Kościołowi” (*ibid.*);
- 4) respondenci traktowali kulturę muzyczną Kościoła jako „wartość historyczną (...) i ponadczasową” (*ibid.*);

- 5) ci respondenci, którzy utożsamiali kulturę muzyczną Kościoła z muzyką organową i śpiewem kościelnym, zwracali uwagę na niski poziom przygotowania parafialnych organistów oraz słabą jakość wykonywania wspólnych śpiewów kościelnych (za co obwiniano tak organistów, jak i samych księży, celebransów Liturgii) (s. 152);
- 6) uczestnicy ankiety eksponowali także rolę Kościoła jako mecenasu muzyki kościelnej (*ibid.*)

Różnorodność opinii na temat pojęcia „kultura muzyczna Kościoła” wskazuje na potrzebę prowadzenia dalszych badań w tym zakresie, które doprowadziłyby do lepszego zrozumienia, jaka jest istota tej kultury i czym różni się ona od innych subkultur. Jak słusznie stwierdza autor w konkluzji tego rozdziału, „ogólny wniosek wypływający z przeważającej liczby wypowiedzi przyjmuje kształt stwierdzenia, że rozwijanie kultury muzycznej powinno być zaliczane do żywotnych funkcji Kościoła zarówno w jego instytucjonalnym, jak i wspólnotowym wymiarze” (s. 154).

I wreszcie ostatni rozdział książki poświęcony został współczesnym tendencjom w muzyce kościelnej. Autor słusznie już na początku tego rozdziału zauważa, że we współczesnych tendencjach rozwoju tej muzyki widoczne są jakby dwa kierunki: pierwszy — historyczny, nawiązujący do tradycji muzyki kościelnej (głównie chorałowej), i drugi — nowoczesny — nawiązujący do współczesnej muzyki rozrywkowej, kształtowany głównie przez kulturę masową (s. 157). Widać, że w konkluzji ks. Szczepankiewicz, nie negując wpływu kultury masowej zwłaszcza na młode pokolenie, opowiada się za tradycyjnym modelem rozwoju współczesnej muzyki kościelnej, bo tylko ona — według niego — spełnia kryteria stawiane od wieków tego typu rodzajowi sztuki.

Całość opracowania zamyka krótkie podsumowanie i bibliografia.

Obowiązkiem recenzenta jest też podzielenie się swoimi spostrzeżeniami i uwagami krytycznymi. Na początku pragnę podkreślić, że już samo postawienie tematu oraz próba zdefiniowania pojęcia „kultura muzyczna Kościoła” w oparciu o kryteria teologiczne, historyczne, socjologiczne, psychologiczne, wsparte praktyką autora, jest największym walorem prezentowanej tu rozprawy. Z drugiej jednak strony każdy z omawianych tu rozdziałów mógłby być tematem osobnej pracy. Zagadnienia bowiem w nich poruszane są niezwykle obszerne, wymagają przy tym dobrej znajomości literatury szczegółowej z zakresu omawianych tu dyscyplin naukowych. Tego jednakże, przy takim założeniu autora (i ograniczonych rozmiarach książki), nie sposób było zrobić. Z pewnością, co już zostało podkreślone wyżej, olbrzymią zaletą pracy jest przytoczenie głosów kilkudziesięciu przedstawicieli polskiej inteligencji (tu od razu pojawi się pytanie: Jakie było kryterium uznania kogoś za inteligenta?); można było się ewentualnie pokusić o bardziej szczegółową analizę ankiet od strony socjologicznej (co jednak, jak sądzę, nie było celem akurat tej książki). Widoczny jest także swego rodzaju idealizm autora, który wierzy, że przy dzisiejszym systemie edukacji muzycznej (z czego sam sobie zresztą zdaje sprawę,

zob. str. 172–173), braku zrozumienia wielu księży do pielęgnowania muzyki kościelnej na odpowiednio wysokim poziomie (co często wynika z sytuacji finansowej parafii i braku organów z prawdziwego zdarzenia) oraz wpływie kultury masowej na młode pokolenie, uda się zachować tradycyjny model muzyki kościelnej bez większych strat dla liczby uczestniczących w liturgii (zwłaszcza młodych, którzy często śpiewane w kościołach tradycyjne pieśni nazywają „festiwalem muzyki zapomnianej”).

Nie tylko z lokalnego obowiązku upomnę się także o rolę opolskiego środowiska w rozwoju muzyki kościelnej, w tym zwłaszcza organowej. Profesjonalne kształcenie organistów na potrzeby parafii diecezji opolskiej rozpoczęło się już w połowie lat siedemdziesiątych XX w. poprzez powołanie Stałego Ośrodka Kształcenia Organistów przy Kurii Biskupiej w Opolu. W latach 1984–1994 w ramach Diecezjalnego Instytutu Pastoralnego w Opolu (od 1988 r. działającego jako Instytut Teologiczno-Pastoralny, Filia KUL w Opolu) funkcjonowało Studium Muzyki Kościelnej. Po powołaniu w 1994 r. Uniwersytetu Opolskiego Studium to zostało włączone w struktury Wydział Teologicznego UO. Od 2003 r. organizacją Studium i jego prowadzeniem zajmuje się Centrum Kultury i Nauki Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego przy Sanktuarium św. Jacka w Kamieniu Śląskim. Pracownicy Wydziału Teologicznego publikują corocznie wiele materiałów dotyczących historii muzyki i jej roli na Śląsku na przestrzeni wieków, a także opracowań traktujących o kształceniu muzyków kościelnych na Śląsku (zob. chociażby materiały z międzynarodowego sympozjum naukowego zorganizowanego w 1995 r. z okazji 20-lecia istnienia Studium Muzyki Kościelnej w Opolu pt. *Kształcenie muzyków kościelnych na Śląsku*, pod red. R. Pośpiecha i ks. P. Tarlinskiego). Kwestie przygotowania organistów kościelnych oraz odpowiedniej oprawy muzycznej sprawowanej liturgii były też przedmiotem obrad Pierwszego Synodu Diecezji Opolskiej (2002–2005), w czasie którego szczególnie nacisk położono na zachowanie wysokiego poziomu wykonywanych utworów, tak przez organistów, jak i wiernych (*Statuty*, rozdz. III, nr 149–154). Szkoda, że ks. M. Szczepankiewicz nie wykorzystał w swym opracowaniu doświadczeń opolskich znawców kultury muzycznej Kościoła (poza pracą ks. J. Waloszka na temat teologii muzyki).

Pewne zastrzeżenia można mieć także do innej cytowanej przez autora literatury. Widać, że praca ma ambicje być pracą naukową, stąd przypisy znajdujące się w tekście poszczególnych rozdziałów oraz wspomniany wykaz literatury. Z drugiej jednak strony szkoda, że autor skoncentrował się głównie na literaturze ogólnej, miejscami wręcz podstawowej (typu *Mała historia muzyki kościelnej*, *Elementarne pojęcia socjologii* czy *Dzieje polskiej muzyki religijnej w zarysie*), zamiast sięgnąć do literatury specjalistycznej i fachowej. Tylko na karb braku wykształcenia historycznego można zrzucić nazwanie twórcy rymowanych sekwencji o św. Stanisławie mianem Wincentego z Kielc (s. 45), zamiast — jak to już się przyjęło w nauce od przeszło dwudziestu lat za sprawą prof. G. Labudy — z Kielczy pod Opolem.

W sumie jednak otrzymaliśmy bardzo ciekawą próbę pokazania, czym była od wieków i jak jest postrzegana obecnie kultura muzyczna Kościoła, próbę — dodajmy — opartą na szerokiej wiedzy o charakterze interdyscyplinarnym, wspartą wieloletnim doświadczeniem autora w zakresie wykonywania muzyki organowej oraz edukacji muzycznej w tym zakresie. Książka ta z pewnością mogłaby odegrać rolę swego rodzaju przewodnika do zajęć z „Kultury muzycznej Kościoła”, gdyby takowe były prowadzone w ramach studiów seminaryjnych (w miejsce przedmiotu „Muzyka kościelna”, który z pewnością nie wyczerpuje całości zagadnienia). Z tego też powodu praca ks. Macieja Szczepankiewicza jest godna polecenia wszystkim studentom muzyki kościelnej, alumnom seminariów duchownych, organistom, pasjonatom oraz tym, którym utrzymanie wysokiego poziomu tej muzyki leży szczególnie na sercu. Miejmy nadzieję, że zostanie ona rozpowszechniona nie tylko w środowisku szkół salezjańskich (tak jak to było do tej pory), ale zdobędzie swe należne miejsce we wszystkich ośrodkach kształcących na potrzeby kultury muzycznej Kościoła.

Anna Pobóg-Lenartowicz

Ks. P. WIŚNIEWSKI, *Śpiewy „mandatum” w polskich drukach muzyczno-liturgicznych XVII wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2008, ss. 134.

Sobór Trydencki był istotnym wydarzeniem w życiu Kościoła. Wprawdzie jego postanowienia nie wprowadzały reformy liturgicznej, postawiły jednak cel — ujednoczenie obrzędów liturgicznych. Próby takie dużo wcześniej z powodzeniem podjęły kapituły generalne ważniejszych zakonów: cystersów, norbertanów, dominikanów, franciszkanów. Liturgia diecezjalna czekała na ten moment do połowy XVI w. W tym względzie *Tridentinum* kończy proces ujednoczania obrzędów liturgicznych w Kościele. Następnym poważnym krokiem ku odnowie liturgii dokona się dopiero w połowie XX w.

Co oczywiste, zmiana porządku liturgicznego pociąga za sobą wymianę obowiązujących dotąd ksiąg liturgicznych. W warunkach polskich, po zaakceptowaniu uchwał soborowych przez synod biskupów w Piotrkowie (1577 r.), przyjęcie posoborowych ksiąg liturgicznych wymagało zarówno ich akomodacji do zwyczajów lokalnych, jak i uzupełnienia braków w stosunku do dawnych liturgików. Wydanie nowych ksiąg zlecono oficynie Andrzeja Piotrkowczyka. Zreformowane najważniejsze księgi zawierające chorał gregoriański: antyfonarz, graduał i rytuał pochodzące z tej właśnie drukarni nazwano piotrkowskimi, a zawarty w nich śpiew — chorałem piotrkowskim.

Piotrkowczyk, redagując nowe księgi chorałowe, oddał nieocenioną przysługę muzyce sakralnej w Polsce. Dzięki temu, że w wydanych przez siebie księgach przejął śpiew tradycji krakowskiej, odrzucając automatycznie wersję medycejską, zachował *eo ipso* niezepsutą wersję chorału gregoriańskiego.

Studia nad chorałem piotrkowskim w Polsce mają już swoją historię i osiągnięcia. Zainicjowane przez ks. Ireneusza Pawlaka i kontynuowane przez jego uczniów: Beatę Bodzioch, ks. Piotra Paćkowskiego i ks. Piotra Wiśniewskiego, w coraz pełniejszym oświetleniu ukazują ten fenomen.

Praca ks. dra Piotra Wiśniewskiego doskonale wpisuje się w ten nurt badawczy. Poszerza dotychczasową wiedzę w zakresie śpiewów towarzyszących obrzędowi umycia nóg w liturgii Wielkiego Czwartku. Autor postawił przed sobą jasny cel: scharakteryzowanie tych obrzędów i śpiewów im towarzyszących. Już po wstępnej lekturze tekstu odnosi się satysfakcjonujące wrażenie, że cel ten osiągnął w sposób nie budzący zastrzeżeń. Ukazał w panoramie historycznej, przy wykorzystaniu wielu źródeł, sam obrzęd, jego dramatyzację i śpiewy:

Jest to z historyczno-muzykologicznego punktu widzenia cenne opracowanie tego zagadnienia. Autor wskazał na źródła, w których znajdują się interesujące go obrzędy. Okazało się, że mimo zachowania w wydaniach piotrkowskich tekstów liturgii Wielkiego Czwartku, pierwsze dwa (z 1600 i 1614 r.) nie przekazały melodii. Ten brak został usunięty dopiero w kolejnych edycjach: z 1629 i 1651 r. Tak więc podstawą źródłową do przeprowadzonych badań w zakresie śpiewu *mandatum* mogły stać się jedynie te dwie ostatnie.

Autor w toku pracy komparatystycznej wykorzystał inne źródła, zarówno diecezjalne, jak zakonne, które przekazały obrzęd umycia nóg. Materiały te obejmują okres od XII w. aż do chwili obecnej. Rys historyczny tego obrzędu obejmuje jednak i czas wcześniejszy; ks. dr P. Wiśniewski sięga bowiem poprzez źródła i opracowania pośrednie do informacji o starożytnych aktach obmycia zarówno obrzędowych, jak zwyczajowych. Tym samym umiejscawia *mandatum* w całej perspektywie historycznej, ukazując jego genezę i ewolucję. Jest to niewątpliwie mocnym atutem pracy.

Opracowanie ks. dra Piotra Wiśniewskiego jest niezwykle wnikliwe, wnoszące do dotychczasowego stanu wiedzy nowe, nieznane dotąd elementy. Rezultaty dociekań zostały przedstawione w czterech rozdziałach poprzedzonych wstępem oraz przedmową napisaną przez wybitnego znawcę zagadnienia chorału piotrkowskiego — ks. prof. dra hab. Ireneusza Pawlaka.

Treść pierwszego z nich wypełnia metodologicznie uporządkowane studium historyczne: obejmuje problematykę genezy i rozwoju samego obrzędu umycia nóg. Autor, posiłkując się poprawnie zestawioną literaturą, ukazuje rolę, jaką pełnił akt ablucji w społeczeństwach starożytnych, zwracając główną uwagę na rolę służebną osoby obmywającej stopy gościowi. Dalej, kreśli kontekst historyczny samego obmycia w liturgii chrzcielnej, zwyczajach klasztornych, wreszcie w liturgii wielkoczwartkowej. Ważne w tej części są informacje autora na temat aspektu dramatyзации samego obrzędu obmycia nóg oraz rozważania stosunku liturgii do dramatu liturgicznego.

Rozdział drugi przybliży czytelnikowi scenariusz obrzędu. Ks. dr P. Wiśniewski opisuje w nim osoby biorące udział w *mandatum*, ich funkcje oraz kreśli schemat rytu. Ta część jest bardzo dobrze udokumentowana źródłowo. Autor, powołując się na zapisy w księgach liturgicznych, opisuje, kto może pełnić poszczególne funkcje, jakie czynności i w jakiej kolejności wykonuje. Ważne jest spostrzeżenie autora, że chór śpiewający w czasie obrzędu kolejne antyfony pełni rolę relatora wydarzeń. Istotniejsza jednak jest konkluzja autora, z której wynika, że sam obrzęd obmycia nóg w Wielki Czwartek nie uległ większym zmianom w ciągu historii. Wskazują na to zapisy w źródłach, które ks. dr Piotr Wiśniewski z pieczołowitością przytacza.

W trzecim rozdziale autor zajmuje się analizą i porównaniem tekstów śpiewów towarzyszących *mandatum*. Komparatystyka wariantów tekstowych pozwoliła odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu graduały piotrkowskie zachowały układ i treść polskich ksiąg przedtrydenckich, które śpiewy zostały przez te księgi przejęte, a z jakich zrezygnowano. Ten proces analityczny ma wskazać kodeksy, na których mógł wzorować się Andrzej Piotrkowczyk. Ks. P. Wiśniewski oparł się w tej części na 38 kodeksach, w tym 20 podstawowych i 18 porównawczych. Budzi szacunek dociekliwość autora, kiedy śledzi i porównuje korpus tekstowy tego obrzędu. Na uwagę zasługuje praca, której wynikiem jest wyizolowanie zasadniczego rdzenia redakcji tekstów liturgicznych. Co prawda, nie wszystkie teksty średniowiecznej tradycji weszły do graduałów piotrkowskich, ale ważne jest spostrzeżenie, że obie redakcje z zapisem muzycznym (1629 i 1651 r.) wykorzystują ten sam zestaw śpiewów identyczny z wersją zawartą w Mszale Piusa V z 1570 r. Co jeszcze bardziej istotne: autor ustalił, że żadne księgi wydane po 1629 r. (III edycja graduału piotrkowskiego) nie dodały do istniejącego już korpusu nowych tekstów. Może to sugerować, że repertuar tego kodeksu stał się na kilka wieków kanonem dla innych redakcji. Zatem edycja tego kodeksu stała się przełomową: to ona właśnie ustaliła ostateczny zakres tekstów obowiązujący aż do Soboru Watykańskiego II.

Czwarty rozdział poświęcony został analizie melodii, a dokładnie formom i wersjom melodycznym śpiewów stosowanych w celebracji *mandatum*. Ks. dr Piotr Wiśniewski — muzykolog — dokonał analizy porównawczej utworów zawartych w graduale piotrkowskim z innymi źródłami, aby wskazać na ewentualne różnice i cechy wspólne, ale przede wszystkim, by odnaleźć źródło tych melodii. Z niezwykłą skrupulatnością ks. Wiśniewski analizuje wybrane odcinki melodyczne, porównuje je z odpowiednimi, zawartymi w źródłach rękopiśmiennych. Metoda ta, tzw. wariantowa, wypracowana przez benedyktynów solesmeńskich, pozwala ustalić zależności i relacje genetyczne pomiędzy poszczególnymi kodeksami. Wykorzystując ją, autor śledzi drogę, jaką melodie chorałowe obecne w polskiej tradycji, zachowane w średniowiecznych rękopisach, przedostały się do graduałów piotrkowskich. Wskazuje przy tym na konkretne źródła, które wśród przebadanych przez niego pod tym kątem stoją najbliżej druków Piotrkowczyka. Ks. dr P. Wiś-

niewski w konkluzji analiz doszedł do wniosku, że muzycznym archetypem śpiewów *mandatum* w graduałach piotrkowskich mógł być kodeks franciszkański, co do pewnego stopnia potwierdzałoby wcześniejsze ustalenia liturgistów, m.in. H. Cempury.

Lektura przedstawionej pracy sprawia przyjemność; plusem jej jest język — zwięzły, konkretny i tylko na tyle, na ile to konieczne, nasycony specjalistyczną terminologią, umożliwiającą czytelnikowi względnie swobodne poruszanie się w obu obszarach — historycznym i muzykologicznym. Opracowanie ks. dra P. Wiśniewskiego jest kolejnym krokiem w kierunku całkowitego rozpoznania tradycji obecnej w księgach piotrkowskich oraz roli, jaką to wydawnictwo odegrało w historii muzyki sakralnej w Polsce. Autor wykorzystał bogatą bibliografię, zwłaszcza obcojęzyczną, pieczołowicie ustala fakty, analizuje informacje pochodzące z różnych źródeł.

Budząca uznanie praca ks. P. Wiśniewskiego z pewnością zainteresuje badaczy kultury muzycznej Polski. Jest bowiem rzetelnie udokumentowaną pozycją opisującą od strony historycznej i muzykologicznej śpiewy towarzyszące obrzędowi umycia nóg w liturgii Wielkiego Czwartku. Ks. Piotr Wiśniewski opracowując te śpiewy wniósł duży wkład w wyjaśnienie drogi, jaką przeszedł w Polsce chorał gregoriański po Soborze Trydenckim. Z pewnością muzykolodzy—choraliści będą powoływać się w swych przyszłych badaniach na jego opracowanie.

Czesław Grajewski

DREWNIAK Janusz, *Kapłan — kompozytor. Dualizm powołania i twórczości ks. Idziego Ogiermana Mańskiego (1900–1966)*, Warszawa: Wydaw. Salezjańskie 2007, 414 [1] s., ISBN 978-83-7201-343-9.

Praca stanowi wyczerpującą monografię życia i twórczości ks. I.O. Mańskiego, jednego z najwybitniejszych — obok ks. A. Chlondowskiego — muzyków Zgromadzenia Salezjańskiego. W przedmowie inspektora tego zgromadzenia, ks. dr. Jana Niewęgłowskiego, czytamy: „Mimo swojej niezwykłości, postać ks. Mańskiego nie została zaprezentowana dotychczas szerszym kręgom muzyków. Dlatego w dużej mierze rolę tę może spełnić książka autorstwa ks. dra Janusza Drewniaka (...). Tym bardziej, że książka ta jest pierwszą pracą monograficzną, dzięki której szerszemu gronu czytelników przybliżona zostaje sylwetka i wielokierunkowa działalność kapłańska i muzyczna tego skromnego, działającego w cieniu innych sław kompozytora” (s. 5). Tytuł omawianej pracy wyznacza zarazem jej dualistyczny układ: kapłan—kompozytor, w ramach którego omówione zostały szczegółowo i wyczerpująco następujące zagadnienia, ujęte w kolejne rozdziały. W części pierwszej są to: *Kapłan, pedagog* (rozd. I) oraz *Animator, publicysta* (rozd. II). W drugiej natomiast, bardziej rozwiniętej, autor przedstawia charakterystykę poszczególnych okresów twórczości (rozd. I), przegląd gatunków muzycznych w ramach twórczości religijnej (rozd. II) oraz świeckiej (rozd. III), oraz szczegółowo analizuje źródła inspiracji i elementy stylu kompozytorskiego (rozd. IV). Cenne uzupełnienie

nie monografii stanowi rzetelnie i kompetentnie sporządzony *Katalog twórczości ks. Idziego Ogiernana Mańskiego* (s. 311–415), z podziałem na twórczość religijną (mszalna, nabożeństwa, śpiewy modlitewne, pieśni, kantaty, twórczość organowa, muzyka teatralna i utwory sceniczne) oraz świecką (pieśni, kantaty, suita, utwory sceniczne).

KRASSOWSKI Janusz i in. (red.), *Musica Sacra 3* (Prace Specjalne 73), Gdańsk: Wydaw. Akademii Muzycznej 2007, 127 s., ISSN 0239-7080.

Treść: TYRAŁA Robert, *Czy dziś w Kościele potrzebna jest dobra muzyka?*, s. 8–18; KIEREŚ Henryk, *Realistyczna filozofia sztuki*, s. 19–28; KLIMEK Mariusz, *„Sacrum” w liturgii a śpiew celebranski*, s. 29–34; SZADEJKO Andrzej, *Praktyka „alternatim” w muzyce organowej. Zagadnienia wykonawcze*, s. 35–55; POŹNIAK Grzegorz, *Chorał gregoriański w repertuarze scholi liturgicznych diecezji opolskiej*, s. 56–66; POŹNIAK Grzegorz, *Drogi formacji liturgicznych zespołów śpiewających na przykładzie diecezji opolskiej*, s. 67–75; KACZOROWSKI Robert, *Pieśni „na Wniebowzięcie Najśw. Maryi Panny” z 1871 roku wydane w „Zbiorze pieśni nabożnych katolickich...”*, s. 76–92; KACZOROWSKI Robert, *Troska o muzykę w liturgii. Osoba i dzieło ks. Józefa Orszulika (1896–1974)*, s. 93–103; *Missa brevis na 4-głosowy chór mieszany i organy ks. Józefa Orszulika (1896–1974)*, s. 110–127.

ŁYJAK Wiktor Zygmunt, *Organy w kościołach ewangelickich w Królestwie Polskim w latach 1815–1864*, Sierpc: P.P.-H. „Drukarnia” 2006, 508 s., ISBN 83-915395-4-7.

Niniejsza praca (rozprawa habilitacyjna) W. Łyjaka poświęcona jest procesom instalowania organów (budowie nowych bądź przenosinom istniejących już instrumentów) w kościołach ewangelickich (konfesji augsburskiej i reformowanej) na terenie Królestwa Polskiego w latach 1815–1864. We *Wstępie* do pracy autor stwierdza, że „jest to jeden z bardziej pasjonujących tematów instrumentologicznych, splatający się nadto ze wszelkimi zjawiskami dziejącymi się wówczas w organmistrzostwie tej części Europy” (s. 5). Poszczególne rozdziały opracowania dotyczą następujących zagadnień: I. *Pierwsze organy w czasach poprzedzających powstanie Królestwa Polskiego (1767–1815)*; II. *Aspekty prawne i społeczne w Królestwie Polskim (1815–1864)*; III. *Twórcy i ich zaplecze warsztatowe* (z podziałem na organmistrzów niemieckich mieszkających w Królestwie Polskim, organmistrzów konfesji ewangelickiej urodzonych na ziemiach polskich, organmistrzów niemieckich z krajów ościennych oraz polskich wyznania katolickiego czynnych w kościołach ewangelickich); IV. *Dzieła* (z oddzielnym omówieniem instrumentów nowych i używanych oraz sposobów ich nabywania); V. *Charakterystyka organów budowanych w Królestwie Polskim*; VI. *Organy dziedzictwo tamtych czasów*. Druga część pracy zawiera szczegółowy katalog dzieł organmistrzowskich (według miejscowości w kolejności alfabetycznej) wraz z dodatkowym opisem prób realizacji projektów. Cenne dopełnienie pracy stanowią stosunkowo obszerne (s. 305–439) wypisy źródłowe, zawierające m.in. teksty umów, protokołów odbioru, opisy

dyspozycji itp. Całość kończy wykaz źródeł i bibliografii oraz wyczerpujące indeksy (osobowy oraz topograficzno-rzeczowy).

POŹNIAK Grzegorz, TARLINSKI Piotr (red.), *Śląskie organy. Materiały konferencji organoznawczej zorganizowanej przez Zakład Muzyki Kościelnej i Wychowania Muzycznego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego oraz Studium Muzyki Kościelnej w dniu 25 kwietnia 2007 roku* (Sympozja 69), Opole: Red. Wydaw. WT UO 2007, 142 [1] s., ISBN 978-83-60244-63-0.

Treść: TARLINSKI Piotr, *Wprowadzenie*, s. 5–8; DĘBSKI Piotr, *Organy Michaela Englera w bazylice p.w. Wniebowzięcia NMP w Krzeszowie. Problematyka konserwatorska instrumentu*, s. 9–21; GEMBALSKI Julian, *Systemy powietrzne dawnych organów śląskich w kontekście problemów konserwatorskich*, s. 23–32; KOENIG Franciszek, *Ogólny pogląd na rozwój budownictwa organowego i muzyki organowej na Śląsku w XVII i XVIII wieku*, s. 33–53; KOGUT Marta, *Renowacja organów w kościele św. Jana Nepomucena w Lutyni k. Łądka Zdroju*, s. 55–63; MAKULSKI Robert OFM, *Organy w kościele pod wezwaniem Świętej Trójcy OO. Franciszkanów w Opolu*, s. 65–68; CHUDALLA Józef, *Remonty organów w diecezji opolskiej. Działalność Referatu ds. Muzyki Kościelnej Kurii Diecezjalnej w Opolu w latach 2002–2007*, s. 69–73; SZYMANOWICZ Maria, *Działalność firmy „Gebrüder Rieger” na ziemi radomskiej*, s. 75–80; POŹNIAK Grzegorz, *Joseph Habel. Życie i działalność organmistrzowska na Śląsku*, s. 81–91; SZYMAŃSKI Władysław, *Możliwości XIX-wiecznych organów górnośląskich w odniesieniu do repertuaru z epoki*, s. 93–103; KUNCE Piotr, *Organy kościoła św. Wawrzyńca w Zabrzę-Mikulczycach. Dzieje instrumentu w świetle dokumentów parafialnych do 1945 r.*, s. 105–127; TABISZ Bogdan Andrzej, *Organy w kościele św. Elżbiety Węgierskiej we Wrocławiu. Historia i perspektywy odbudowy*, s. 129–133; PRASAŁ Andrzej, *Działalność organmistrzowska Theodora Böhmego (1921–1991)*, s. 135–142.

REGINEK Antoni, HUDEK Wiesław (red.), *„Śpiewajmy i grajmy Panu” (por. Ps. 27,6). I Archidiecezjalny Kongres Muzyki Liturgicznej 21–22 X 2005 r.* (Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 36), Katowice: Księg. św. Jacka 2007, 118 [5] s., ISBN 978-83-7030-567-3.

Treść: REGINEK Antoni, *Od Redakcji*, s. 9–10; PAWLAK Ireneusz, *Cantate Domino cum laetitia*, s. 11–20; GEMBALSKI Julian, *Muzyka organowa w kontekście kulturowej roli liturgii*, s. 21–29; REGINEK Antoni, *Prezentacja nowego tomu „Chorału Śląskiego”*, s. 30–34; SZYMAŃSKI Władysław, *Kształcenie organistów pod kątem wymogów gry liturgicznej*, s. 35–43; URBAŃCZYK Marek, *Organy piszczałkowe jako dziedzictwo Kościoła*, s. 44–53; BERNAGIEWICZ Robert, *Związek słowa i melodii w kompozycjach klasycznego repertuaru „Officium” i Mszy świętej*, s. 54–61; DĄBEK Stanisław, *Muzyka w liturgii w kontekście duchowości okresu na przykładzie dziejów mszy*, s. 62–69; POŹNIAK Grzegorz, *Schola liturgiczna w życiu parafii*, s. 70–82; GRODZKA-ŁOPUSZYŃSKA Elżbieta, *Znaczenie techniki wokalne*,

emisji głosu i dykcji w kształceniu wokalnym kantorów, zespołów liturgicznych i organistów, s. 83–91; KOSZ Stanisław, *Zastosowanie sakralnych dzieł literatury muzycznej w liturgii*, s. 92–101; REGINEK Antoni, *Homilia wygłoszona podczas Mszy świętej ze śpiewem gregoriańskim w katedrze Chrystusa Króla dnia 22 X 2005 r.*, s. 103–104.

SIEKIERKA Iwo Hubert OFM, *Notacja antyfonarzy z Bambergu w świetle zapisu sangalleńskiego kodeksu Hartkera*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2006, 593 s., ISBN 83-7188-912-7.

Praca stanowi wyczerpujące studium na temat notacji muzycznej kolekcji pięciu antyfonarzy pochodzących z katedry w Bambergu. Głównym celem pracy jest „ukazanie znaczenia notacji muzycznej analizowanych kodeksów”, a także „ukazanie ewentualnych zmian melodycznych w zapisie antyfonarzy bamberskich, ze szczególnym uwzględnieniem charakteru i kierunku tych zmian, co ma doprowadzić do określenia pokrewieństwa pomiędzy poszczególnymi notacjami analizowanych manuskryptów, a szczególnie ich bliskości z notacją kodeksu Hartkera” (s. 10). Kolejne rozdziały pracy dotyczą następujących zagadnień: I. *Kontekst historyczny analizowanych antyfonarzy*; II. *Zapis muzyczny*; III. *Neumy występujące na różnych stopniach skali* (z podziałem na neumy: monosoniczne, bisoniczne, trisoniczne oraz rozwinięte o czterech i więcej elementach); IV. *Grupy neumatyczne zawierające unison (bivirga, strophicus i trigon)*; V. *Neumy przejściowe (oriscus, pressus maior, pressus minor, virga strata, salicus, pes quassus oraz quilisma)*; VI. *Likwescencja (caphalicus, epiphonus oraz ancus)*; VII. *Artkulacja neumatyczna* (z podziałem na sylabiczną i w neumach złożonych). Cenne dla dalszych badań dopełnienie pracy stanowi obszerny aneks (s. 275–593) zawierający szczegółowo opracowane tabele konkordancji omawianych antyfon (117) i responsoriów (57).

SIEKIERKA Iwo Hubert OFM, *Oficjum rytmiczne św. Franciszka z Asyżu. Restytucja muzyczna* (Biblioteka Ośrodka Studiów Franciszkańskich 3), Kraków: Ośrodek Studiów Franciszkańskich 2006, 147 [2] s., ISBN 978-83-920285-2-X.

Autor analizuje zachowane przekazy oficjum rymowanego o św. Franciszku, podejmując zarazem próbę jego muzycznej restytucji. Po omówieniu źródeł muzycznych (rozdz. I), omawia najpierw założenia restytucji melodycznej (rozdz. II), a następnie rytmiczno-muzycznej (rozdz. III). Główną część pracy stanowi analiza neumatyczna, wraz ze szczegółowym zapisem (rozdz. IV), polegająca na „porównaniu zapisu neumatycznego oficjum ku czci św. Franciszka z Asyżu autorstwa Juliusza ze Spiry, znajdującego się w czterech XIII-wiecznych manuskryptach (Fra, Ruf5, Vat873, SG389), z istniejącym zapisem watykańskim” (s. 47). Jako główny wkład pracy autor wskazuje na swoje propozycje dotyczące zmian neumatycznych.

WILSON-DICKSON Andrew, *Historia muzyki chrześcijańskiej. Od chorału gregoriańskiego do muzyki gospel*, tł. z ang. Marzena Wiśniewska, Warszawa: „Vocatio” 2007, 342 s., ISBN 978-83-7146-214-6.

Jest to polskie tłumaczenie opublikowanej w 1992 r. i cieszącej się pozytywnymi recenzjami pracy A. Wilson-Dicksona, wychowanego w anglikańskiej tradycji muzycznej, który w popularnonaukowym charakterze omawia dzieje szeroko rozumianej muzycznej kultury wyływającej z ducha chrześcijańskiego, co uwidacznia podtytuł książki: *Od chorału gregoriańskiego do muzyki gospel*. W odautorskim wstępie czytamy m.in.: „Musiałem dokonać podziału na muzykę stworzoną dla celów uwielbienia i na muzykę, którą chrześcijanie faktycznie wielbią Boga. Terminu «muzyka chrześcijańska» używałem jako swoistego hasła, drogowskazu, ale bez dalszych następstw, wskazujących na jej wyższość czy też miarę duchowości” (s. 7). Natomiast na ostatniej stronie okładki książki czytamy: „Intencją tej książki jest nie tylko ukazanie bogactwa ludzkiego doświadczenia w muzyce chrześcijańskiej, ale też zachęta do tego, by się tą muzyką cieszyć. Ufam, że dzięki tej lekturze Czytelnicy będą lepiej i głębiej zorientowani w swoim chrześcijańskim dziedzictwie, a także z sympatią spojrzą na chrześcijan z innych kultur i Kościołów wraz z ich sposobami uwielbienia Boga. (...) Tak jak psalmy były sercem uwielbienia w żydowskiej Świątyni i synagodze, tak muzyka od początku jest dla chrześcijan najważniejszym sposobem wyrażenia uwielbienia. Począwszy od czasów średniowiecznych, przez stulecia pojawiali się muzyczni geniusze, tworząc dzieła, które stawały się częścią życia Kościoła chrześcijańskiego. O nich jest ta książka”

Treść książki podzielona została na osiem części, zawierających w sumie 47 rozdziałów. Główne partie, wyróżnione początkowo w oparciu o kryterium chronologiczne, później także geograficzne, są następujące: I. *Narodziny muzyki chrześcijańskiej. Od czasów Starego Testamentu do 1400*; II. *Odrodzenie i reformacja (1400–1600)*; III. *Rozkwit muzyki chrześcijańskiej (1600–1800)*; IV. *Ścieżki podziału (1750–1900)*; V. *Tradycje wschodnie*; VI. *Geniusz Afryki*; VII. *Muzyka Ameryki Północnej (od roku 1600 do współczesności)*; VIII. *Muzyka w Europie XX wieku*. Całość kończy zwięzłe opracowany *Słowniczek najważniejszych terminów, używanych w pracy*.

WIŚNIEWSKI Piotr (red.), *Muzyka w liturgii. Materiały z II sesji naukowej dla organistów i muzyków kościelnych diecezji płockiej*, Płock–Lublin: „Polihymnia” 2007, 125 [1] s., ISBN 83-7270-437-6.

Treść: RAZINGER Joseph kard., *Śpiewajcie Panu pieśń nową. Kazanie na dzień św. Cecylii (Rzym 22.10.1996)*, s. 9–14; Część I: *Wystąpienia prelegentów*: PAWLAK Ireneusz, *Muzyka — radością liturgii*, s. 17–38, ROJEWSKI Andrzej, *Muzyka świecka w liturgii, czyli aktualny problem Kościoła rzymskiego po Soborze Watykańskim II*, s. 39–55; OŁDAKOWSKA Magdalena, *Sobór Watykański II o śpiewie gregoriańskim. Dokumenty posoborowe*, s. 57–69; WIŚNIEWSKI Piotr, *Śpiewy uwielbienia w liturgii mszalnej*, s. 71–80; Część II: *Artykuły dołączone*: BRZOSKA Mariola, *Rejestracja w akompaniamencie organowym*, s. 83–90; KOENIG Franciszek, *Właściwy sposób kształtowania śpiewów w liturgii eucharystycznej w świetle współczesnych dokumentów Kościoła*, s. 91–116; SOBCZAK Dariusz, *Koncepcja artysty biblijnego według kardynała Josepha Ratzingera*, s. 117–120.